

SZAJBÉLY MIHÁLY*

JÓKAI A *BOLOND ISTÓK* CÍMŰ VICCLAPBAN. BOSZNIA OKKUPÁCIÓJÁTÓL A BÉCSI POHÁRKÖSZÖNTŐIG

Kulcsszavak: *Mihail Bahtyin; hétköznapi tudás; befogadói horizont; politikus Jókai; keleti kérdés; birodalmi patriotizmus*

EGY KIS ELMÉLET: MIÉRT (NEM) NEVETÜNK A (RÉGI) VICCLAPOKON?

A vicclapok meglévő ismeretekre építenek. Van valami, amit az olvasó egyféleképpen ismer, most viszont másféleképpen mutatkozik előtte. Bahtyin ezt a nevetést kiváltó reflexív folyamatot dialogikus viszonyként írja le, mely nem csupán a paródiában figyelhető meg, hanem a stilizáció, a szkáz és a „kompozicionálisan megjelenített, republikákra bomló” párbeszéd esetében is. Közöttük a különbségek ugyan lényegiek, de van egy közös vonásuk: a szavak, amelyek alkotják őket, egyszerre irányulnak „a beszéd tárgyára, mint a többi közönséges szó, és a másik szóra, az idegen beszédre”. Kérdés természetesen, hogy e kettős irányultságot felismerjük-e. „Ha nem tudunk az idegen beszéd e második kontextusának létezéséről, és úgy fogjuk fel a stilizációt vagy a paródiát, mint közönséges, csak a tárgyára irányuló beszédet, épp a jelenség lényegét nem értjük meg: a stilizációt stílusnak tekintjük, a paródiát pedig egyszerűen rossz műnek.”¹ A stilizált szöveget olvasva nem húzódik mosolyra az ajkunk, egy friss vicclap paródiáit böngészve, karikatúráit nézegetve viszont igen. Bahtyin ennek is okát adja:

„A stilizáció az idegen stílust a maga tulajdonképpeni feladataival megegyező irányban stilizálja. [...] A szerző gondolata áthatja az idegen szót, befészkel magát a szóba, de nem kerül összeütközésbe az idegen gondolattal, hanem követi eredeti irányának megfelelően,

* SZAJBÉLY Mihály (1952), az MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, szajbely@hung.u-szeged.hu

1 Mihail BAHTYIN: *Dosztoevszkij poétikájának problémái*. Ford. HETESI István–HORVÁTH Géza–KÖNCZÖL Csaba–SZÓKE Katalin. Osiris, Bp., 2001. 229.

csupán feltételelessé téve ezt az irányt. – Más a helyzet a paródiával. Itt a szerző [...] olyan értelmi irányultságot visz az idegen szóba, mely szöges ellentétben áll annak tulajdonképpeni irányultságával. A második szólam, miközben befészkezi magát az idegen szóba, ellenséges összeütközésbe keveredik a szó első »gazdájával«, és az eredetivel homlokegyenest ellentétes célok szolgálatára kényszeríti. A szó a két szólam harcának küzdőterévé válik. Ezért nem lehetséges a két szólam összeolvadása a paródiában, ellentétben a stilizációval”.²

A paródia tehát nem csupán dialógusba lép az idegen beszédpozícióval, hanem ütközik vele. Az ütközés a leleplezés, a király lemeztenítésének az eszköze. Másként fogalmazva, a paródia mindig referenciális, a vicclapok görbe tükreiben az ismert szokatlan formában mutatkozik, a nevetés forrása pedig a kettő közötti feszültség.

Amikor vasárnap összegyűl az ebédlőasztal mellett a család, nagyon kedvesen el lehet viccelődni a nagypapa valamely, a családtagok számára ismert bogarán, de a nagylány vőlegényjelöltje, aki először ül ott, egy kukkot sem ért az egészből. A család megteheti, hogy nem figyel a vőlegényjelöltre, de egy üzleti haszonra törekvő vicclap csak azt figurázhatja ki, amiről mindenki tud. Ám ami egykor benne volt a levegőben, az többnyire nem esik egybe az adott korszakról szóló mai tudásunkkal. Emiatt nem értjük a régi vicclapok élceit. Arra nem jók, hogy ne vessünk rajtuk, viszont megtudhatjuk belőlük, mi állt annak idején a hétköznapi tudás fókuszában. Persze csak akkor, ha megfejtjük a viccet. Ez azért lehetséges, mert a korabeli napilapok hasábjain rendelkezésünkre áll az ismeret, amely a korabeli olvasók befogadói horizontját meghatározta. Persze, ami a lapokban megjelent, az nem feltétlenül foglalkoztatta a kor emberét. A vicclapok viszont lakmuspapírként mutatják, hogy mi ütötte át az olvasó ingerküszöbét: amit érdemesnek tartottak kifesteni, az biztosan ismert volt, amihez ismétlődően visszatértek, az hosszabb ideig volt a hétköznapi tudás része.

Azok az írók, akiket ma a 19. századi irodalmi kánon első vonalában tartunk számon, alig kerülnek elő a vicclapokban: ez arra utal, hogy korabeli ismertségük csekély. Jókai azonban kivétel. Ő a humorisztikus sajtó állandó céltáblája, de elsősorban nem az író Jókai, hanem a politikus; írói munkássága leginkább közszereplései mentén vált reflexió tárgyává. Politikusi működésével a történészek, Cieger András 2017-es tanulmányát³ megelőzően, inkább csak érintőlegesen foglalkoztak.⁴ Cieger meggyőzően érvel amellett, hogy Jókai hivatásos politikus volt, annak az „archaikus” típusnak a

² Uo. 239–240.

³ CIEGER András: *Jókai Mór, a profi politikus*. Aetas XXXII(2017). 2. sz. 5–15.

⁴ Leginkább informatív: KOZÁRI Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Napvilág, Bp., 2003 (a továbbiakban KOZÁRI: *Tisza Kálmán*).

megtestesítője, aki „a politikáért és nem a politikából élt”.⁵ Az élclapok tükrében láthatóvá válik, hogy politikusi tevékenységének mely elemei kerültek a közérdeklődés fókuszába. És ha felfejtjük a róla szóló szatirikus írások és karikatúrák mögöttesét, emberi, írói és politikusi mentalitásának, tettei korabeli megítélésének olyan részleteire vetül fény, amelyek egyszerre képesek árnyalni a történetírás és az irodalomtörténet komplexitásredukciói nyomán róla kialakult képet. Jutalomfalat, hogy megértjük a viccet, s nem érezzük olyan ostobán magunkat a róla szóló írások böngészése, a róla készült karikatúrák nézegetése közben, mint a vőlegényjelölt a családi asztalnál, a vasárnapi tyúkleves fölött.

JÓKAI ÉS A BOLOND ISTÓK

A *Bolond Istók* című, erősen kormánykritikus élclapot, melynek első száma 1878. január 6-án jelent meg, Don Pedró álnéven Bartók Lajos alapította.⁶ Bartók az élclapírás terén nem számított kezdőnek. A szakmát éppen Jókai *Üstökösének* hasábjain tanulta, később a lap belső munkatársa, majd szerkesztője lett.⁷ Politikai nézeteik ebben az időben megegyeztek: mindketten 48-as alapokon álló függetlenségpártiak, és Deákkal szemben Tisza Kálmánt támogatták. 1873-ban Bartók egy másik élclap, a *Bolond Miska* szerkesztője lett,⁸ Jókaival való viszonya azonban csak akkor romlott meg, amikor a Tisza-féle Balközép Párt egyesült a Deák Párttal, és Jókai az így létrejött Szabadelvű Párt támogatója lett, míg Bartók a 48-as alapok mellett kitartó Függetlenségi Párt szolgálatába állította tollát.

A *Bolond Istók* megjelenésével kiegyenlítettebbé vált az élclapok piaca, hiszen a Jókai tulajdonában álló *Üstökös* a kormánypárttal szimpatizált, s ugyanez jellemezte a *Borsszem Jankót* is. A pártosodásnak azonban nem mindenki örült. A *Fővárosi Lapok*, miközben hírt adott Bartók Lajos *Mameluk-album* című karikatúragyűjteményének megjelenéséről, így fogalmazott:

Részünkről szeretnénk, ha az élclapok nem állottak volna soha a pártszenvedélyek szolgálatába [...]. De erről [...] rég lemondtak [...], s azóta osztoznak a politikai pártlapok szenvedélyeiben, túlzásaiban, s így tartalmukban és irányukban a magasb életnézlet humorra háttérbe szorult a személyek kíméletlen szatirizálása előtt. Amab-

5 CIEGER: i. m. 14.

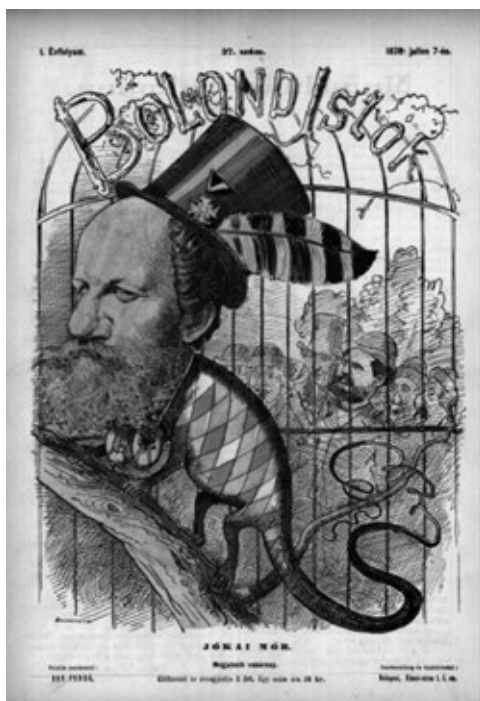
6 BUZINKAY Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Corvina, Bp., 1983. 76–82.

7 Uo. 23–25.

8 Uo. 28.

ből több haszna lett volna irodalomnak és közéletnek, míg így tán kaposabbak lettek az élclapok egy-egy párt körében.⁹

A függetlenségi elveihez hűtlenné vált, kormánypárti képviselőként politizáló Jókai gyakran került a *Bolond Istók* célkeresztjébe.¹⁰ 1878. július 7-i számának egyenesen a címlapján nézett félprofilból, kaméleont mintázva az olvasókra, ami azért is meglepő, mert az élclap egyébként állandó, a Bolond Istók figuráját ábrázoló címlappal jelent meg.

Még arra sem sajnálták a pénzt, hogy a fekete-fehér kiállítású lapban most színes rajzot közöljenek. A hosszú farokban végződő, patkányszerű testet harlekinfigurára

- 9 Fővárosi Lapok XV(1878). 168. sz. (júl. 24.) 821. – A korabeli szövegekből származó idézetekben javítottam a nyilvánvaló elírásokat, pótoltam a hiányzó központosítást, és általában a mai helyesírási szabályokat követtem, de megtartottam a korra jellemző sajátosságokat.
- 10 A róla szóló írások és karikatúrák közül néhányat ismertet: DERSI Tamás: *A Borsszem Jankótól a Herkó Páterig* = uő: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1973. 65–66; TAMÁS Ágnes: „*Talpra magyar, hí az urna!*” *Választások és választási kampányeszközök az élclapokban (1867–1875)*. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2020. 58–62.

emlékeztető módon,¹¹ ötféle színben játszó rombuszok borítják, a nyakon a mindenkire számára ismert Jókai-arc, szakálla alól félig takartan a stilizált magyar és az osztrák (birodalmi) címer tűnik elő, mindkettő sárga alapon. Köcsögkalapján schwarzgelb toll dísz, a toll dísz mellett a Szent István-rend kiskeresztjével. Utóbbival Ferenc József 1876-ban tüntette ki Jókait, „a magyar szépirodalom fejlesztése s emelése körül szerzett kitűnő érdemei elismerésül”.¹² Arany Jánosnak nem egészen egy évtizeddel korábban még súlyos lelkiismereti dilemmát okozott az érdemrend elfogadása, Jókai viszont felhőtlen örömmel nyugtázta a kitüntetést. Úgy találta, az uralkodó elismerése által „a magyar költészet, a magyar szépirodalom lett már ismételten mindazon hazafias erények, katonai és polgári érdemek sorába felemelve, amikért e legmagasabb elismerés osztogatatik. E kitüntetés nemcsak nekem, de az egész magyar irodalomnak szolgálhat önérzete emelésére”.¹³

Sokan persze nem fogadták el ezt az értelmezést, úgy látták, a kitüntetés átvételével Jókai hűtlenné vált saját múltjához. S hogy az eset milyen tartósan foglalkoztatta a közvéleményt, jelzi, hogy a *Bolond Istók* még évekkel később is vissza-visszatért hozzá. A *Jókai regénye* című karikatúra például a fiatal Jókait zsinóros magyar mentében, kipedert bajusszal, kezében toll díszes magyar kalappal ábrázolja 1848-ban, mellette az öreg Jókai 1880-ban, fején köcsögkalap, kezében (de kalapján, nyakában, frakkján is) érdemrend, a karikatúra alatt pedig a „Mire megvénülünk” felirat.¹⁴ Vagy egy másik rajz 1882-ből, a *Csillagászat* című, mely a kor jól ismert francia csillagászára, Nicolas Camille Flammarionra utaló, *Magyar Flammarionok* alcímmel három ismert közéleti személyiséget ábrázol. Az ellenzéki Függetlenségi Párt képviselője, Hoitsy Pál, aki civil foglalkozására nézve nem csupán szemorvos és hírlapíró, hanem csillagász volt, valóban a csillagokat vizsgálja, a főrendiházi tag, Gajdó gróf, azaz gróf Karácsonyi Guidó „az égi testekben gyönyörködik”, a színházi látcsőve előtt lenge ruhában ellebbenő hölgyalak képében, míg Jókai „csak egy csillagra tekint”, a hosszú csillagászati távcsőve előtt fénylő érdemrendre.¹⁵

11 A harlekinfigurával való hasonlóságra Asztalos Veronka Örsike hívta fel a figyelmemet.

12 Budapesti Közlöny X(1876). 41. sz. (febr. 20.) 1122.

13 Politikai Újdonságok XXII(1876). 8. sz. (febr. 23.) 84.

14 Bolond Istók III(1880). 38. sz. (szept. 19.) 5.

15 Bolond Istók V(1882). 24. sz. (jún. 11.) 7.

Visszatérve az 1878. július 7-i szám címoldalára, a korabeli olvasó nyilván értette, hogy Jókait miért ábrázolják kaméleonként. De hogy miért mutatják ketrecbe zártan, amint kíváncsi arcok bámulnak rá a rács mások oldaláról, az csak a lap következő oldalán, a gúnyrajzhoz tartozó egész oldalas kommentárból¹⁶ vált világossá: a furcsa, körmei szerint oroszlán, bőrszíne szerint kaméleonalakot, mint különleges núbiai mamelukot, a pesti állatkertben mutogatja a közönségnek Serák Károly igazgató. A kommentár egyébként a *Mamelukok albuma* sorozat most éppen Jókait bemutató darabja. Azt, hogy az ártatlan tekintet mögött miként húzódhat meg kaméleonlét, színképelemzéssel teszi érthetővé. Az ártatlanság színe a fehér, de ha a fehér fényt priz-

16 *Mamelukok albuma. Jókai Mór. Bolond Istók I*(1878). 37. sz. (júl. 7.) 2.

mával felbontjuk, akkor a szivárvány valamennyi színe láthatóvá válik. Pontosan ilyen Jókai: ártatlannak mutatja magát, miközben saját hasznára figyelve mindenkinek a kedvében igyekszik járni.

Qui multam probat, nihil probat. Aki sokat próbált, semmit sem próbált. Aki próbált lenni véres republikánus és dinasztikus, forradalmár és pecsovecs, baloldali és jobboldali, demokrata és rendjelhajtás, törökbarát és muszkapolitikus, patetikus és stricikus (!) keresztény és zsidó, költő és tehenész,¹⁷ ellenzéki és kormánypárti, idealista és sálista, kossuthista és tiszista, magyar hazafi és osztrák patrióta, ha kell egyszerre, ha kell felváltva, de mindezt mindig egyforma meggyőződéssel és kitartással: oh kérem! az nálunk nem elnyűtt politikai saltinbank,¹⁸ hanem szűz karakter!¹⁹

E tömör és kifejezetten barátságtalan jellemzést a szöveg tovább részletezi. Az a történet persze, hogy hogyan és mi okból változott az évtizedek során Jókai politikai álláspontja, egyáltalán: miért lett politikussá, a képviselőház, majd a főrendiház tagjává, nagy vonalakban elolvasható a Jókai-életrajzokban. Érdekesebbek a részletek, a konkrét ügyek, amelyekre a további bekezdések utalnak, s amelyek kapcsán – egyéb ügyek társaságában – kaméleon volta a *Bolond Istók* más számaiban is kifigurázásra került.

JÓKAI-JUPITER, A MAGYAR BIKANSFIELD

A *Bolond Istók* 1878. május 19-i számának ötödik oldalán, e cím alatt megjelent karikatúra láttán a mai olvasó zavarba jön. Jókait persze felismeri, szakállas fején bika-szarvak merednek, elálló füle a szarvasmarháé, akárcsak vízben úszó teste. A vízből csak az állat behajlított két első lába (térde) látszik ki, hátul pedig bojtos, visszakunkorodó farka mered az ég felé. A hátán, női lovaglólülésben férfialak, antik lepelben, kezében 60 000 000 feliratú zsákocskát szorongatva. Nem olyan ismert arc, mint Jókai, de akik látták már az arcképét, felismerhetik Andrássy Gyulát, a Monarchia közös külügyminiszterét.

17 A politikát és az irodalmat is fejőstehénnek nézi; vö. *Classificatio az iskolai év végeztével*. Borsszem Jankó II(1869). 81. sz. (júl. 17.) 283.

18 Saltimbanque (francia): bohóc.

19 Bolond Istók I(1878). 27. sz. (júl. 7.) 2.

De mi ez az összeg? És miért azonosítják Jókait Jupiterrel, és miért nevezik magyar Bikansfieldnek – túl azon, hogy a névben benne van a bika szó?

A Jókai-bika fejétől jobbra Bosznia feliratú kilométerkő, a karikatúra alatt pedig a címben megkezdett mondat befejezése: *beúsztatja azt az Európát, akinek mindenáron Bosznia kell.* Az antik mitológiai referencia világos: Zeusz (Jupiter) beleszeretett Európába, a föníciai király leányába, fehér bika képében megjelent előtte, hátára vette, és átúszott vele Kréta szigetére, ahol azután megtörtént, aminek történnie kellett. Európának b...nia kellett, idáig rendben, értjük, a humor ugyan alpári, de miért kellett az Európa képét magára öltő Andrásynak (is) mindenáron Bosznia?

A karikatúra aktuális politikai utalásainak felfejtéséhez két forráshoz nyúlhatunk: a korról szóló történetírói munkákhoz és a korabeli sajtóhoz. A történetírói munkákból tudjuk, hogy a karikatúra megjelenésének idején Európát a keleti kérdés tartotta lázban, mely a 18. század vége óta az európai nagyhatalmi vetélkedésnek hosszan elhúzódó, mindmáig megoldatlan problémája.²⁰ Ma már csak a balkáni politikai be-

20 A kérdéskör tömör összefoglalását lásd például: *Világtörténet.* Főszerk. SALAMON Konrád. Akadémiai, Bp., 2006. 846–848.

folyás a vetélkedés tárgya, a 19. században azonban még az is kérdéses volt, hogy ki szerez területeket a meggyengülő Török Birodalomtól függetlenedő tartományokban. A törökök persze foggal-körömmel őrizték a pozícióikat, kegyetlenül levertek és megtorolták az 1876-os bolgár felkelést, mellyel ürügyet adtak az Orosz Birodalomnak arra, hogy az ottani keresztények védelmére hivatkozva 1877 áprilisában hadat üzenjen a törököknek. Az Osztrák–Magyar Monarchia, miután ez év januárjában titkos egyezményben jóindulatú semlegességről biztosította az oroszokat (akik cserébe megígérték, hogy támogatják Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar annektálását), nem avatkozott be a háborúba, noha Magyarországon a közvélemény törökpárti volt, és az ellenzék is sürgette a beavatkozást. Az egy évig tartó háborút a törökök elvesztették, s ez aktivizálta az európai nagyhatalmokat, amelyek meg akarták akadályozni az orosz befolyás növekedését a Balkánon. 1878. június 13-án, angol katonai erődemonstrációval a háttérben, Andrássy szorgalmazására és politikájának sikereként²¹ összeült a berlini kongresszus, ahol tárgyalóasztalhoz ültették az oroszokat. Az egy hónap múlva, július 13-án aláírt szerződés a törökök javára módosította a háborút korábban lezáró San Stefanó-i békeszerződést, és az új balkáni rend szabályozásának részeként felhatalmazta az Osztrák–Magyar Monarchiát, hogy megszállja és igazgassa Boszniát és Hercegovinát, míg Angliának Ciprus jutott.

Ami a sajtót illeti, abban már hónapokkal korábban megjelentek a Bosznia lehetséges okkupációjáról szóló hírek,²² a kérdés felmerült a képviselőház ülésein, a feltételezést azonban mind a kormány, mind kormánypárti sajtó képtelenségnek nevezte. „Minden hír, mely most beszél Bosznia-foglalásról, vagy mely ezt a monarchia külpolitikájának céljául tünteti föl, lehet izgatásra számított ellenzéki fogás, de sem a helyzet, sem külpolitikánk eddigi magatartása által [...] indokolva, sőt egyáltalában még csak valószínűnek feltüntetve sincs” – írta például *A Hon* bécsi tudósítója 1878 márciusában.²³ Az ellenzék azonban gyanakodott, az „országgyűlésben egymást érték az orosz–török háborúra, a balkáni kérdésre vonatkozó interpellációk”.²⁴ Mi másra kellene az a 60 millió forintos hitel, amelyet Andrássy kért a Monarchia közös ügyeit intéző delegációktól, illetve az osztrák és a magyar parlamenttől, ha nem az okkupáció költségeire?

Értjük tehát, hogy miért kell Európának minden áron Bosznia, és azt is, hogy hogyan kerül Európa képében Andrássy, a kezében szorongatott pénzeszacskóval, a bika hátára. De mi a köze ehhez az egészhöz Jókainak, és miért hívják őt magyar Bikansfieldnek?

21 KOZÁRI: *Tisza Kálmán*. 306.

22 Uo. 309.

23 *A kongresszus előtt*. *A Hon* XVI(1878). 62. sz. (márc. 10.) 1. (Reggeli kiadás.)

24 KOZÁRI: *Tisza Kálmán*. 305.

Utóbbi a korabeli újságolvasók számára nem volt kérdés. Ők azonnal felismerheték, hogy a *Bikansfield* szó az angol miniszterelnök, Lord Beaconsfield nevére utal, akiről tudták, hogy ha a retorikában nem is, de a helyzet megítélésében egy húron pendül Andrássyval. Ennek érzékeltetésére csak egyetlen, a francia *Journal de Debats* okfejtését ismertető írás *A Hon* 1878. április 16-i számából. Eszerint Anglia és az Osztrák–Magyar Monarchia

teljesen azonos politikát követ; [...]. Az angol miniszterek szenvedélyes, emelt és tartózkodás nélkül való hangon beszélnek, Andrássy gr. pedig eszélyesen és mérséklettel fejezi ki magát, de azért ugyanazt mondja [...] Anglia megszavaztatott magának 6 millió fontsterlinget, Ausztria–Magyarország megszavaztatott 60 millió forintot. Anglia behívta tartalékosait; Ausztria–Magyarország [...] a mozgósítást előkészítette teljesen [...] Ausztria–Magyarország semmivel sem tett kevesebbet Oroszország törekvéseinek ellensúlyozására, mint Anglia, s ha Beaconsfield lord és Salisbury marquis megérdemlik Európa helyeslését, Andrássy gróf nem kevésbé igényt tarthat arra.²⁵

A karikatúra tehát az azonosságot hangsúlyozza Andrássy és Beaconsfield politikai nézetei között – egyszerre kicsinyítve Andrássyt, akit magával ragadott Anglia, és nagyítva Jókait, aki bikaként az angol elképzelés hordozójává vált.

De hogyan jutott a karikaturista arra a bizarnak tűnő ötletre, hogy Jókait bika képében ábrázolja?

Erre a kérdésre a képviselőház 1878. május 14-i ülésén történtek ismeretében adható válasz, melyről részletesen beszámoltak a korabeli lapok, s ahol heves vita folyt arról, hogy megszavazzák-e a 60 millió forintos, Andrássy által kért hadügyi kölcsönt. Jókait támogatta Andrássy kérését, mert úgy vélte, a pillanat történelmi, Európa szabadsága és a Monarchia léte forog kockán. Felelevenítette, hogy amikor 1848. április 11-én Kossuth, az ország pénzügyminisztereként, 42 millió forintot kért a hadsereg létszámának 200 ezer főre való emelésére, az akkori ellenzék egyhangúan és lelkesen támogatta kérését. Ami ezután történt, arról így számoltak be a lapok:

Jókai Mór: Nagyon jól tudom, hogy azt fogják erre mondani, hja, ez az akkori kormány volt.

Kaas Ivor b. (közbeszól) Non licet magna componere parvis.²⁶

25 *Az angol és osztrák–magyar politikáról.* *A Hon* XVI(1878). 93.sz. (ápr. 16.) 1. (Reggeli kiadás.)

26 Nem szabad a nagyot a kicsi mellé állítani (latin).

Jókai Mór: Legyen meggyőződve. barátom, hogy majd 30 év múlva, midőn ön fog itt ülni (nagy derűtség), mert reménylem, hogy még akkor is lesznek itt miniszteri székek (derűtség), és ön fog be-terjeszteni egy törvényjavaslatot, amelyben fedezetet kér egy Oroszország elleni háborúra, mert félek, hogy akkor még mindig lesz Oroszország: akkor Ragályi Nándor, Madarász József s a többiek, kik akkor még mindig fiatalok lesznek (derűtség), fogják mondani azon példabeszédet, amelyet az én t. barátom nagyon rosszul alkalmazott, mert higgye el, hogy Jupiternek akkor volt legtöbb szabad, mikor ökör volt (hosszan tartó élénk derűtség).

Ragályi Nándor [közbeszól]: Jupiter sohasem volt ökör, hanem bika (nagy nevetés).

Jókai Mór: Igen örülök rajta, hogy a t. ház ily derült hangulatban van egy ilyen nagy és nehéz pillanatban, mert ez azt mutatja, hogy mégsem vagyunk oly országos elmerülési veszélyben, pedig láttam országgyűléseket, melyek nehéz pillanatokban másforma hangulatban voltak, de hagyjuk ezt.²⁷

Az öt nappal később megjelent vicclap karikaturistáját nyilván ez a pengeváltás ihlette meg. Az ellenzék egyébként joggal gyanakodott, a 60 milliós kölcsön valóban Bosznia 1878. július 29-én megkezdődött okkupációját szolgálta. A művelet a vártnál sokkal hosszabb ideig tartott, csak október 20-án fejeződött be, ráadásul 7410 fő emberáldozatot követelt a Monarchia részéről – s ez a vereséggel felérő siker egy évvel később Andrássy lemondásához vezetett.²⁸ A *Bolond Istók* karikaturistája mint- ha előre látta volna mindezt. Az 1878. július 21-én megjelent karikatúrán, pontosabban képregényszerű karikatúrasorozaton azt látjuk, hogy amíg a zavarosban halászó Andrássy rákot fog Boszniával, mely orrába harap, addig Beaconsfield szép kövér, Ciprust jelképező pontyot ránt ki a tiszta vízből.²⁹

27 Országgyűlési tudósítás. A képviselőház ülése, május 14. A Hon XVI(1878). 118. sz. (máj 15.) 2. Ugyanez olvasható más lapokban is, így például az ellenzéki Egyetértésben: XII(1878). 134. sz. (máj. 15.), melléklet.

28 KOZÁRI Monika: *Andrássy Gyula*. Gondolat, Bp., 2018. 211.

29 *A zavarosban halász, vagy Boszniát fogott. Gyermekes történet*. Bolond Istók I(1878). 29. sz. (júl. 21.) 6.

A BŰVÉSZSIPKÁS HÓKUSZPÓKÁSZ

Egy héttel korábban, 1878. július 14-én *Abzug Jókai!* címmel háromfelvonásos jelenet látott napvilágot a *Bolond Istókban*.³⁰ Az íráshoz karikatúra tartozik, amelyen Jókai zsinóros magyar ruhában, fején bűvészsipkában, jobb kezében lefelé fordított pohárral, bal kezében varázspálcával szónokol az emelvényen álló asztal mögött. Jobbján szakállas férfiú, kártyalapot nyújt felé, balján egy cigány húzza, a földön kalap az adományoknak. A pult előtt három alak, a középső szája szélesre tárva, kezeit a ma-

³⁰ Bolond Istók I(1878). 28. sz. (júl. 14.) 8–9.

gasba emeli (sejthetően abcúgol), mellette balról egy vigyorgó egyenruhás, jobbról egy cigarettafüstöt eregető keménykalapos.

A jelenet alcíme: *Jocus Mocus Jocosomorus nemzeti hókuszpókász utolsó fellépése a Beleznyában.* Majd a műfaj-meghatározás: „Nagy látványos lágymányos szájtátványos csepürágványos bukományos produkció, 9 pohár vízzel, 9 itce könnyel, szemfény- és kerületvesztéssel.” A megfogalmazás a vásári mutatványosok közönségszóló hír-

veréseinek stílusát idézi – ám itt Jókai a főszereplő, aki éppen egy héttel korábban kaméleonként jelent meg a lap címdalán, most pedig egymaga alakít össze nem egyeztethető szerepeket:

Jó Kaimór, józsefvárosi volt képviselő.
Jókelesz Mókelesz, tréziastadti volt zsidókövet.³¹
Maurus Jókai, nemzeti regényíró.
Jocus Mocus, vasárnapi mókázó.
Jókay Mór, 1848-iki otthonvéd.
Jocosus Morosus, regényes politikus.
Jókay Mór, *milimór*,³² a ki tejet mér.

A kórus szereposztása szerint a nagy szakállú úr, „Kártyai Sandúr, magyar Thémisztokles, nagy szak-államférfiú, ott ül az asztalnál, és misol”, azaz keveri a kártyát és oszt, a hegedűs cigány pedig „Hegedűs Sandúr, bosnyák primás, komédiás sűgó és besűgó, Jó Kaimór genie-corpsja”, azaz hadmérnöke. Az asztalterítő alatt „visytó »Hon«-fiak”, Jókai lapjának munkatársai. A jelenet szövegéből kiderül, hogy Jókai képviselői működéséről tart beszámolót választóinak, akik szavait időről időre bekiabálásokkal zavarják, ám a satíra utalásrendszerét csak akkor értjük, ha rekonstruáljuk a háttérben meghúzódó történeteket.

1878 nyarán, a népszerűsége mélypontján álló Szabadelvű Párt számára a legrosszabbkor, lejárt a három évre választott országgyűlés mandátuma. A Tisza-kormánynak a gazdasági egyensúly helyreállítására irányuló kényszerlépései eleve népszerűségvesztéssel jártak, és a helyzetet tovább rontotta Bosznia. Ráadásul a választásokat augusztusra írta ki az uralkodó, amikor már láthatóvá vált, hogy az okkupáció milyen nagy anyagi és emberi áldozatokat követel. Mandátumuk lejártakor a képviselők beszámoltak a maguk és a kormány munkájáról; fellépéseik egyben az újraválasztásukért folyó kampány első eseményei voltak. A beszámolók időpontja és helyszíne megjelent a sajtóban. Jókai, aki a budapesti Józsefvárost képviselte az országgyűlésben, *A Hon* rövidhíre szerint július 7-én, „vasárnap de. 10 órakor tartja törvényszerű beszámoló beszédét választóinak a Kerepesi úton levő Beleznay-kertben”.³³

A lap hétfői száma a terjedelmes beszédet teljes egészében közölte, majd beszámolt a rendezvény lefolyásáról.³⁴ Utóbbit megtette az ellenzéki *Egyetértés* is, mely – a

31 Jókai 1872–1875 között a főként zsidók lakta Terézváros országgyűlési képviselője volt.

32 A milimári (német): házaló tejárus asszony, a Milchmeierin szóból.

33 A Hon XVI(1878). 164. sz. (júl. 7.) 2. (Reggeli kiadás.); az eseményről hírt adtak a többi lapok is.

34 *Jókai Mór beszámoló beszéde józsefvárosi választóhoz*. A Hon XVI(1878). 165. sz. (júl. 8.) 2; *Választási mozgalmak*. Uo. 2.

többi laphoz hasonlóan³⁵ – Jókai beszédének ismertetését a tudósításba szőtte, miközben kritikus hangon kommentálta a látottakat és hallottakat.³⁶ Első mondataiban népszerű regényíróként, egyúttal a kormány egyik főembereként aposztrofálta Jókait, aki hat évvel korábban (akkor még ellenzéki jelöltként) az ország egyik legnépszerűbb embere volt, a mai rendezvény nyomán viszont be kell látnia, hogy „dacára minden ékesszólásának, nem képes többé a közönségre hatni, azaz lejárt ember”.

Az ellenzéki lap kritikus hangvételén nyilván nem lepődött meg senki, sőt, talán még azon sem, hogy *A Hon* és az *Egyetértés* tudósítója egészen másként számolt be a Beleznay-kertben történekről. Egyetlen közös jellemzőjük a slendrián fogalmazásmód; a hanyag mondatok viszont mintha nem is ugyanarról az eseményről szólnának.

A Hon:

A választók a Beleznay-kertben nagy számmal gyűltek össze ez alkalomra, s közfelkiáltással elnökül Nagy Istvánt megválasztván, de. 10 órakor a gyűlést megnyitotta, s indítványozá, hogy Jókai Mórt egy küldöttség hívja meg a választók közé. Ez indítvány elfogadtatván, Jókait a következő tagokból álló küldöttség kereste föl lakásán: Krausz Lajos, Tarone Nándor, Adler Károly, Grauer Miksa, Gyurkovits Mátyás, Halász Károly, Kauzer Jakab, Szenger Béla, Oetl József, Dr. Goldstein Ignác, Klein Sándor, Zierwein Antal, Dr. Hirschel József. [...]

Beléptekor a közönség éljenzésben tört ki. Jókai az emelvényre lépven, elmondá azon beszédet, melyet lapunk élén közlünk. Szavait a jelen voltak több helyen élénk helyesléssel és éljenzéssel fogadták, végül pedig zajosan és sokáig éljeneztek.

Egyetértés:

Tíz óra előtt a „Hon” szerkesztősége által kirendelt polgártárs felállt a tribünére, s ahogy-úgy elmondta, miszerint jó lenne talán deputációt küldeni a kerület volt képviselőjéért. Dacára annak, hogy ez ellen a közönség leghatározottabban protestált, azt állítván, hogy a volt képviselő hívására gyűltek össze a választók, tehát nem szükséges e formalitás, „eljöhet magától is”; a polgártárs egy piszkos papírdarabkáról, leolvasott néhány nevet [...], deputáció nem létében bevágta magát egy confortabliba, s a józsefvárosi adóhivatalnál magához vevén Gyurkovits Máté vezetőt, néhány napdíjas adóvégrehajtót, – elment Jókayért.

[...]

A volt képviselő megjelent a Beleznay-kertben, s iszonyú savanyú képet vágott, midőn látta, hogy „semmi hang, semmi nesz,” egy szál éljenen kívül, melyet Hegedűs Sándor, a „Hon” vezércikkgyártója eresztett meg azért, hogy ellensúlyozza a mozgást, s a félhalk „Abzug”-ot.

35 Lásd például: Fővárosi Lapok XV(1878). 155. sz. (júl. 9.) 761; Politikai Újdonságok 1878. július 10. 334.

36 „Mire megvénülünk” – a politikai pályán. Egyetértés XII(1878). 186. sz. (júl. 8.) 1–2.

Az *Egyetértés* szerint a közönség, melynek soraiban minden harmadik ember titkosrendőr volt, félig ugyan megtöltötte a kertet, de nem gyűlt a pódium köré. Jókai azzal indított, hogy „elnézést kért a közönségtől, mert beteges”. Így tesz mindig, ha hatni akar, kommentált az újságíró, majd egy bekiabálót idézett: „Hát akkor miért nem maradt otthon?” A beszéd alatt az összegyűltek gyakorta abcúgoltak, közbekacagtak és kiáltottak, sőt hosszan tartó nevetésben törtek ki; ilyenkor Jókai, „zavara palástolására, rendesen egy korty desztillált Dunavizet nyelt le.” A közönség sorai között ott volt Verhovay Gyula, az *Egyetértés* újságírója, kormányellenes tüntetések ismert botrányhőse, függetlenségi párti képviselőjelölt. Amikor Jókai a kiegyezési törvényben lefektetett, de 1875-ben felmondott vám- és kereskedelmi szerződés sikeres újratárgyalásáról beszélt – a két éven át tartó tárgyalások valójában komoly belpolitikai feszültségeket kiváltva, félsikerrel zárultak³⁷ –, szóváltás alakult ki közöttük: „Igen, önök a reakciónak dolgoztak! *Jókay*: Ha ön programbeszédet fog tartani, én nyugodtan hallgatom végig. *Verhovay*: Mint e kerület választópolgára, csak van jogom a képviselő beszéde felett véleményt mondanom.” A kedélyek ezután sem nyugodtak, Jókainak azt a mondatát például, hogy az osztrák–magyar hadsereg Anglia indítványára, a berlini kongresszus felhatalmazásával be fog vonulni Boszniába és Hercegovinába, percekig tartó „mozgás és zajongás” követte.

Az *Egyetértés* tehát viharos hangulatú eseményről számolt be, melynek végén Jókai abcúgolás és „halljuk Verhovayt!” kiáltások közepette, megszágyenülten távozott. A kertben maradt választópolgárok viszont a titkosrendőrök brutális magaviseletén háborogtak:

Hol van az megírva, hogy a választópolgár, halkabban vagy hangosabban ne tehessen megjegyzést, ha beszámol kerületének volt képviselője? E rendőrkémeknek azonban bizonyára azon rendelet volt kiadva, hogy éljenezni segítsenek, ha ugyan ti. a közönség ráfanyalodik; aki azonban nemtetszésének ad kifejezést, abba kössenek bele.³⁸

A *Hon* tudósítója viszont élénk tetszésről számolt be, sőt, egy ponton, amikor Jókai arról beszélt, hogy „a török nemzet nem az a nép, melyet egy megnedvesített szivaccsal le lehetne a térképről törölni”, egyenesen az éljenek valóságos viharát említette. A Verhovay-incidenst jelentéktelen rendbontásként tüntette fel, melyet jelenlévők józanul kezeltek:

37 KOZÁRI: *Tisza Kálmán*. 261–276, 279.

38 *Egyetértés* XII(1878). 186. sz. (júl. 8.) 2.

Meg kell említenünk, hogy az »ifjú szélsőbal« néhány tagja, élükön Verhovayval, megkísérlette a beszédet több ízben félbeszakítani, a kerület választópolgárai részéről azonban erélyes rendreutasításban részesültek. Sőt, ez ifjú urak hősködésének rájuk nézve majdnem balkövetkezménye lőn, amennyiben Verhovay urat egy hangosabb közbeszólás alkalmával a körülötte álló választópolgárok formaliter ki akarták dobni, s csak néhány mérsékeltebb polgár csillapító föllépésének köszönhető, hogy a gyűlés további folyamán jelen lehetett.³⁹

A *Hon* beszámolója azzal zárul, hogy a beszédének végére érő Jókainak „a választók legtekintélyesebb férfiai” siettek üdvözlésére, és gratuláltak neki. „Ezek közül Dárday Sándor az összes választók nevében köszönetet mondott Jókainak, s biztosítá őt a kerület legmelegebb és legőszintébb ragaszkodásáról.” A gyűlés végeztével pedig az időközben hazatért Jókaihoz újabb küldöttséget menesztettek, és felszólították, hogy lépjen fel ismét képviselőjelöltként a kerületben. Jókai a jelölést elfogadta, és kijelentette, ezután is „azon lesz, hogy minden tehetségével s legjobb meggyőződése szerint szolgálja a hazát és a közügyeket”.

A *Hon* tudósítására másnap válaszolt az *Egyetértés*, hamisítással vádolva Jókai lapját:

Jókai Mór beszámoló beszédének szálnalmas és nevetséges fogadtatása, mely halálsápadttá, zavarttá és akadozóvá tette a „Hon” szerkesztőjét: arra nyújt alkalmat a „Hon”-nak, hogy elhallgassa, elhazudja és elferdítse az ott előforduló jeleneteket és körülményeket. [...] Hamisít, midőn néhány végrehajtó és rendőrkém éljenét és terrorizálás próbálgatását a zúgó és elégedetlenkedő nagyközönséggel szemben Jókai dicsőségének tudja be. Hamisít főképp akkor, midőn elhitetni szeretné, hogy 300 méltatlankodó polgár között Verhovay, kit végül hosszasan éljeneztek, az ő kegyelmükből maradt ott a helyszínen.⁴⁰

Igazának bizonyítására a kormánypárti *Pesti Napló* beszámolóját idézte, mely szerint Jókait a választók hidegen fogadták, ez rosszul érintette őt, beszédét alig hallható, kedvetlen hangon mondta el. A kiegyezést méltató szavait a választók nyugodtan hallgatták, de amikor a nehéz gazdasági körülményekről beszélt, melyek következtében „a képviselők most a választóknak *nem hozhatnak vasutakat, boulevard-okat és törvényszékeket*, visszatetszés moraja zúgott át a közönségen, s midőn Verhovay egy

³⁹ A *Hon* XVI(1878). 165. sz. (júl. 8.) 2.

⁴⁰ *Jókai beszámolója és a „Hon”*. *Egyetértés* XII(1878). 187. sz. (júl. 9.) 2.

asztalról e passzusnál közbekiáltott: »De Boszniát és 24 milliót!« zajos nevetésben tört ki az egész gyülekezet.” Jókai rendre utasította Verhovayt, az emelvényen álló küldöttségi tagok éljenezni kezdték őt, a kerti közönség Verhovayt éltette, Jókai pedig mindennek hallatán kíméletet kért önmaga, betegen ideérkezett ember számára. Ám ez nem használt. A beszéd további részét „minden pillanatban közbeszólások zavarták meg [...], s nemegyszer »Abzug Jókai!« volt hallható. Különösen nagy derűtségre ragadta a választókat az, midőn Jókai fájdalmasan elpanaszlá, hogy mennyire fájtak neki az ellene szórt gyanúsítások, vádak és szemrehányások.” Az a pátosz ugyan, amellyel kijelentette, hogy a szabadelvű párt, „megszabadulva a lidércnyomástól, ezután követelni fogja a kormánytól, hogy a párt címének megfeleljen”, rövid időre megfordította a hangulatot, ám amikor biztosította hallgatóságát, hogy „a jövő országgyűlésen nem lesznek namelukok”, a tömeg óriási nevetésben tört ki. A beszéd végén pedig, amikor Dárday a választók nevében megköszönte képviselői munkáját, egyetlen éljen sem hangzott el. Emiatt „a hangulat oly leverő volt a kormánypárt körében, hogy lemondtak azon tervükről, hogy Jókait a beszámoló beszéd elmondása után, mint e kerület képviselőjelöltjét, kikiáltják” – inkább küldöttséget menesztettek Jókaihoz, és a lakásán ajánlották fel neki a képviselőséget.⁴¹

Ilyen háttértudásra számíthatott a *Bolond Istók*, amikor következő számában közreadta satirikus írását a Beleznay-kertben történekekről. A korabeli olvasó Kártvai Sandúrban mindjárt Jókai barátjára ismert, az ugyancsak képviselőjelölt Dárday Sándorra, Hegedüs Sandúrban pedig Hegedüs Sándorra, *A Hon* vezércikkírójára, szabadelvű képviselőre, és nem utolsósorban Jókai Jolán férjére. Azzal is tisztában volt, hogy a karikatúrán az abcúgoló polgárt rendőr és titkosrendőr fogja közre. Tudta azt is, hogy Jókai beszéde közben gyakran ivott egy-egy korty vizet; ám ahhoz, hogy megértse, Jókai miért fordítja szájával lefelé poharát, el kellett jutnia a szöveg Jókainak a vám- és kereskedelmi szerződés újratárgyalásáról szóló mondandóját kifigurázó részéhez.

41 *Jókai Mór választók előtt*. Pesti Napló XXIX(1878). 164. sz. 1. (Esti kiadás)

Jókai:

A kiegyezés bevégeztével, a kiegyezés ellen alakult minden oppositiónak megszűnt értelme lenni, éppen úgy, mint a kiegyezés keresztülvitelére tömörült kormánypártnak is. Ellenben nagy hivatás vár a jövőben a szabadelvű pártra, amidőn a közjogi és közgazdasági közös vitás kérdések a napirendről hosszú évek sorára letétetvén, egyedül a reformkérdések keresztülvitele leend a törvényhozás feladata.

S e reformkérdésnél én nem képzelem, minő ellenzéki képviselő adhat előrehaladottabb álláspontból kiinduló programot, mint a szabadelvű pártiak?⁴²

Bolond Istók:

(*Vonuljon be már Boszniába!*) Oda is bevonulok kérem szeretettel mindjárt, csak még a kiegyezést kell megdicsérnem. Íme, uraim és dámáim – itt ez a pohár –, nincs benne semmi, még boszorkányság sem; miért nincs benne? mert kiittam. Tehát leteszem, és békét hagyok neki, – ecco la! így van a kiegyezéssel is! Szeretett hazánk volt a tele pohár, melyet Ausztria sohasem hagyott békén, míg volt benne; de most új kiegyezésünk által végképp kiürítvén: engedi élvezni a béke áldásait – s létesíteni az üdvös *belreformokat*, melyek jól beleférnek! (*De már éljen! Éljen a 24 milliós adósság!*) Az adósságot, ami illeti, beismerem, hogy az növekedett, de ismerjék be viszont önök is, hogy növekedett az *adó* is! (*Vivát!*)⁴³

Azt, hogy a választási gyűlés hangulatát inkább az *Egyetértés* és a *Pesti Napló* tudósítása tükrözte, mintsem *A Hon* beszámolója, jelzi, hogy a következő hónapban Jókai elveszítette a józsefvárosi mandátumot a Szabadelvű Pártból frissen kilépett, az Egyesült Ellenzékhez csatlakozott Szilágyi Dezsővel szemben, s végül az erdélyi Erzsébetváros képviselőjeként jutott be az új országgyűlésbe.

HELD PÁLFFY ÉS A BÉCSI TÓSZT

A józsefvárosi választás előkészületei idején, majd a bukást követően Jókai gyakori céltáblája volt a *Bolond Istóknak*. Az augusztus 11-i számban, egyéb kárörvendő szösszenetek mellett, a következő verszet jelent meg róla:

⁴² *A Hon* XVI(1878). 165. sz. (júl. 8.) 1.

⁴³ *Bolond Istók* I(1878). 28. sz. (júl. 14.) 8.

Az élet komédiásai.

(Írta J. M.)

Sokáig azt hívéim könyvedről
Hogy az csupán *regény*.
Most látom csak be tévedésem.
Szörnyen csalódtam én.

Nem, nem regény, rideg *valóság*.
Be kell ezt vallani.
S leghívebben *magadról* írsz te:
Tanú – „Beleznay”!⁴⁴

A bökvers politikai referenciáit most már értjük, érdekes viszont, hogy az „Írta J. M.” alcím tanúbizonysága szerint a korabeli olvasónak a szépirodalmi referencia megértéséhez lehetett rásegítésre szüksége.

A következő hónapokban, egészen 1879 tavaszáig, alig tűnt fel Jókai a vicclap hasábjain, s ha mégis, csak általánosságban élcelődtek kaméleon voltán. Az április 27-i számnak viszont váratlanul ő lett a főszereplője: hosszabb satirikus írásokban, jelenetekben, rövid szösszenetekben, kisebb-nagyobb verzetekben, különböző karikatúrákon egyaránt felbukkant. Az ötödik oldalon például Berzsenyi, Vörösmarty és Petőfi csépelik a magát rémulten összehúzó, keménykalapos Jókait. A rajz címe: *A költőkirályok a csász. kir. költőnek*. A kilencedik oldalon *Rókai a bécsi „Fuchs”-ok közt* címmel német–magyar nyelvű monológ olvasható, élén karikatúrával, melyen bécsi polgárok söröskorsóikat magasba emelve, éltetik a velük kocsmaasztal mellett helyet foglaló magyar író.

⁴⁴ Bolond Istók I(1878). 32. sz. (aug. 11.) 4.

Arról, hogy mit tett Jókai, ami miatt ismét a figyelem középpontjába került, a második oldalon található, *Jókliád* című verszet árul el legtöbbet:

Az én nevem: Jókelesz,
Mellékneven: Mókelesz,
Voltam egykor: Jocosus,
Vagyok mostan: Morosus.

Bécsbe mentem, Bécsbe fel,
Ott a szívem ünnepel,
Fölemeltem poharam,
S így folyt szép, arany szavam:

Közös ország, közös ló,
Közös puska, jaj be jó!
Az a kedves bosnya föld
Közös honszerelmet költ.

Legjobb magyar pátriót
Kétségkívül a... krawót.
Gyöngy emlék a Jelasics,
Jó magyar Philippovics!

Én voltam a Jókelesz,
Mellékneven: Mókelesz,
Osztrák-magyar-pecsovics.
Lettem most: Jokájovics!

A versezetből annyi hámozható ki, hogy Jókai pohárköszöntőt mondott Bécsben, és Boszniát emlegetve a közös hazát éltette. De a körülmények, melyek dekódolhatóvá teszik a szám róla szóló írásait és rajzait, ismét csak az újságokat böngészve ismerhetők meg. Először április közepe felé jelentek meg rövidhírek arról, hogy Jókai Bécsbe készül,⁴⁵ majd hamarosan a részletek is ismertté váltak:

A bécsi akadémia magyar olvasó- és társaskör s az osztrák egyetemi olvasókör közösen gr. Károlyi László s Hornung Jenő elnökök aláírásával szétküldték a meghívókat Jókai Mór előadására, mely f. hó 20-án este ½ 8 órakor lesz az osztrák mérnök- és építészegyesület (Eschenbach-gasse 9.) termében. Az előadás címe »Geschichte der stillen Jahre«, s a tiszta jövedelem felerészben a szegedi árvízkárosul-

45 Ellenőr XI(1879). 184. sz. (ápr. 12.) 2; Pesti Hírlap I(1879). 103. sz. (ápr. 15.) 3; Fővárosi Lapok XVI(1879). 86. sz. (ápr. 13.) 420.

tak, felerészben az osztrák egyetemi olvasókör javára fordíttatik. [...] Ugyanaznap este ½ 10-kor a »Hotel Metropole«-ban Jókai Mór tiszteletére bankett rendeltetik [...] Jókai Mór e felolvasásra holnapután utazik Bécsbe.⁴⁶

A banketten az író-politikus német nyelvű pohárköszöntőt mondott, melynek szövegét *A Hon* másnap teljes egészében közölte.⁴⁷ Beszédét humorosan indította: „Arra kérem most önöket, hogy essenek át hamar cotelette-jeiken, mert én unalmas fecsegő vagyok, és a magyar országgyűléshez tartozom, ahol, ha valaki szóhoz juthat, nem egykönnyen engedi menekülni hallgatóit.” Majd rátért tulajdonképpeni mondanójára, a nemzeti érzés történetére. A 19. század elején „senki sem törődött a nemzeti nyelvvel. [...] Írhatott a poéta magyarul: úgy is jó volt, megírhatta azután ugyanazt németül vagy deákul, így is mindegy volt: úgysem olvasta el senki, sem így, sem úgy”. Nem sokkal később, a nemzeti ébredés korában minden megváltozott. „Akkor aztán még egy Petőfinek is el kellett tagadnia, hogy ért németül, jóllehet Heinét könyv nélkül tudta, és végigtanulmányozott valamennyi német klasszikust [...]” Azután ismét változott a helyzet. Korábban létezett magyar és erdélyi hazaszeretet, ám 1848-ban eltűnt ez a különbség. Létezett magyar és horvát hazafiság, ma a horvátok és horvát nemzeti párt, anélkül, hogy hűtlenné váltak volna nemzetségükhöz, a legjobb magyar hazafiak. Már csak egy lépés van hátra: az Osztrák–Magyar monarchia iránti hazaszeretet létrejött. Ami Boszniában történt, az éppen az efelé vezető folyamatot gyorsította fel: „Sok keserű veszteséget szereztünk ott magunknak, de olyasmit is hoztunk onnan magunkkal, ami eddigelé ismeretlen volt: a hazafias érzelmet a Monarchia irányában.” A monarchiát alkotó különböző nemzetek katonáinak a csataterén kialakult birodalmi patriotizmusa példaként szolgálhat az értelmiség számára, mely régóta tudja már, hogy „a szabadságra, a jólétre, a felvilágosodásra vezető egyetlen út a nemzetiségek egymás irányában való türelmességében, szeretetében és egyetértésében fekszik”. És mivel az intelligencia tisztában van azzal is, „hogy a nemzetek közötti örökös gyűlölködés képezi azon fának gyökereit, amelynek ágain a rabszolgabílcsek, az államadósságok, a kereskedők kettétört padjai és a koldusok és rokkantak mankói függenek gyümölcsképpen,” képes lehet egész Európának megmutatni: a Monarchiában, „ebben a Kis-Európában, amelyben annyi nemzetiség lakozik egymás mellett, a közös érdekek és a közös szabadság a közös hazaszeretetet – a béke egyetlen kezességét – is képes felébreszteni”.

Jókai nagy tetszést aratott beszédére Eduard Suess osztrák parlamenti képviselő (civil foglalkozására nézve geológus és egyetemi tanár) úgy válaszolt, hogy e pohár-

46 *A Hon* XVII(1897). 94. sz. (ápr. 18.) 2. (Reggeli kiadás.); *Pesti Hírlap* I(1879). 107. sz. (ápr. 19.) 4.

47 *A Hon* XVII(1879). 96. sz. (ápr. 21.) 1–2. (Esti kiadás.)

köszöntő „a legnagyobb örömet fogja okozni az uralkodónak családi ünnepélyén”.⁴⁸ Ami az ezüstlakodalmát ünneplő Ferenc Józsefet illeti, biztosan igaza volt. Magyarországon viszont komoly felhőrdülést váltottak ki Jókainak a nemzetek közötti megbékélést hirdető, ma is rokonszenvesen csengő, ám naivnak bizonyult gondolatai. Az *Egyetértés* pár nappal később szerkesztőségi cikkben szögezte le, hogy „Jókai úr teljesen elvesztett minden érzéket, hogy meddig terjedhet a nemzetnek elnézése [...] idegen városban, külföldiek előtt hirdetett a nemzet nevében oly dolgokat, melyek minden magyar embernek erkölcsi tudatába és hazafias érzeteibe ütköznek”.⁴⁹ És természetesen a *Bolond Istók* olvasóinak sem kellett lapjukban csalódniuk. A *Rókai a bécsi „Fuchs”-ok közt* című satíra és a hozzá tartozó karikatúra Jókai mondandójának nemzeti érzelmű kifigurázása:

Most már nem mondjuk, hogy »Hazádnak rendületlenül!« hanem: »In deinem Lager liegt Österreich«. Aki mást mond, az illojális huncfut. Meghalt a Haza, éljen a Hon! Hoch! Nem járja már »Nix dajcs!« Íme én! Németül termékenyebbül beszélek, mint írok magyarul. Csak több pénz és több ordó járna. [...] Nix éljen a haza, nix madjarische hazafiság, hanem österreichischer Patriotismus. [...] Leglelkesítőbb látvány Bosznia. Zsivio hoch Jellasic!

A *költőkirályok a csász. kir. költőnek* című karikatúrán ugyancsak a bécsi látogatása miatt csépelei Berzsenyi, Petőfi és Vörösmarty a rémült arcot vágó, a kezében tartott papírlapokat elhullató Jókait. Ha jobban megnézzük, az egyik, éppen földet érő papírlapon a *Stille Stunden* felirat olvasható, mely a császárvárosban felolvasott, *A csendes évek története* című írására utal. A levegőben lebegő papírlapon pedig a *Toaszt* szó áll. A kezéből éppen kihullón viszont a *Held Pálffy* felirat. Ebből arra következtethetünk, hogy Jókai aktuális bűnlajstromán a felolvasáson és pohárköszöntőn kívül más is szerepelt.

És valóban.

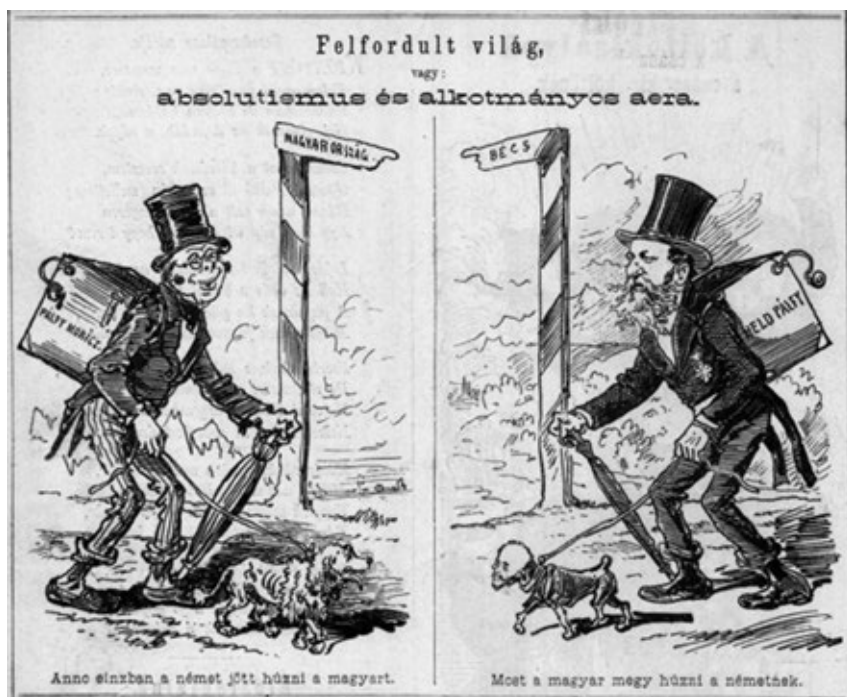
A Nemzeti Színház igazgatójának, Paulay Edének a felkérésére alkalmi darabot írt a királyi pár ezüstlakodalmára, *Hős Pálffy* címmel. A történet, amelynek aktuális üzenete összecseng Jókai pohárköszöntőjével, a hétéves háború idején játszódik. A finálé a híres pozsonyi országgyűlésen, ahol Pálffy összekapcsolja a király és a haza iránti hűséget („Vitam et sanguinem pro rege / Nostro et pro patria nostra!”), mire az ellenzéki követ Görgeteghy is kardot ránt a királyné iránti hűsége jeléül, s így szól:

⁴⁸ Uo. 2.

⁴⁹ *Jókai Mór. Egyetértés* XIII(1879). 113. sz. (ápr. 24.) 1.

„Most hát Isten hozzád, sérelmi lajstrom, / Legyen belőled égő áldozat!”.⁵⁰ A darabot három nappal Jókai bécsi felolvasása után, 1897. ápr. 24-én mutatta be a Nemzeti Színház; a két esemény összekapcsolódott a *Bolond Istók* legközelebbi számában.

Különösen látványosan fejezi ki ezt az a karikatúra, amely Jókai *Felfordult világ* című regényének címét kölcsönvéve állítja szembe az abszolutizmus idejét az 1867 után beköszöntött alkotmányos korrall.⁵¹

A gúnyrajz bal oldalán Schmerlinget látjuk, amint kutyáját vezetve, hátán Pálffy Móric feliratú verklivel indul Magyarország felé. Az alatta olvasható szöveg: „Anno einzban a német jött húzni a magyart.” A rajz és a szöveg arra utal, hogy 1861–65 között, a Schmerling-féle provizórium idején Magyarország helytartója Pálffy Móric császári lovassági tábornok volt. A másik rajzon viszont Jókai ballag Bécs felé, hátán *Held Pálffy* (!) feliratú verklijével, ugyancsak pórázon vezetett kutyával. Az aláírás: „Most a magyar megy húzni a németnek.”

50 JÓKAI MÓR: *Hős Pálffy. Drámai jelenetek három képben* = uő: *Színművek*. I. Franklin, Bp. 1907. 199–198.

51 Bolond Istók II(1879). 17. sz. (ápr. 27.) 6.

MACSKAZENE

Jókai bécsi pohárköszöntőjében arról is beszélt, hogy ha akár csak húsz évvel korábban eszébe jutott volna a császárvárosba jönni és németül felolvasni, „odahaza bizonyosan egy monstre hangversenyt kaptam volna a világ valamennyi zenekedvelő macskájától [...] Mai napság mindenki rendén levőnek találja ezt a dolgot; egyetlen léleknek sincs ellene semmi kifogása”.⁵² Nem tudni, hogyan fogadták volna őt Pesten, ha e mondatokat nem szövi bele a pohárköszöntőjébe. Az azonban bizonyos, hogy már hazaérkezése estéjén „a fiatalság egy csoportja macskazenét akart rendezni a lakása előtt”,⁵³ amelyet csak a rendőrség közbelépése akadályozott meg. Az *Egyetértés* úgy tudta, hogy két hétig lesz rendőri készültség a Stáció utcában, hogy „Moricz von Jókai bécsi babérait baj ne érje”.⁵⁴ A rendezavarások valóban folytatódtak, melyekre Jókai *Az én macskazeném* című írásával válaszolt *A Hon* május 6-i (keddi) számában. Válaszát a *Bolond Istók* következő (vasárnapi) száma azonnal tollhegyre tűzte:

A Hon:

A lapokból olvasom, hogy énnekem macskazenét akarnak adni.

Ugyan miért?

Azért, mert egy tószttban azt mondtam, hogy az osztrák és magyar monarchia népeinek azt a két országot, amelyeket fegyverrel védelmezni kötelességük, egymás iránti kölcsönös szeretetükkel fenn tartani is kötelességük?

Ennél egyebet szavaimból csak a rossz akarat és kollegiális torzsalkodás csavarhat ki. *Összmonarchiáról nem beszéltem.*

Magyar hazám iránti szeretetemből egy hajsználnyt le nem alkudtam.

Ez ellen lehet kifogása mindannak, aki Magyarországot Ausztriától különválva akarja látni, azt kinyilatkoztathatja a leg-erősebb hangon sajtóban, országgyűlésen, fényes nappal. Hisz két nagy párt

Bolond Istók:

Rókai nyilatkozata

– *Mókázat* –

A lapokból olvasom, hogy nekem macskazenét akarnak adni. Hallom is távolból néha-néha a macskanyávogás stimmelését és száguldó lovas drabantok patkóinak kopogását.

Ugyan miért történik mindez?

Történik egy felolvasásért, történik egy tószttért!

Mit mondtam én?

Miért ittam én?

Én csak azt mondtam, hogy szeressük a németet. Szeressük a németet nagyon.

Én csak azt mondtam, hogy a németet szeretni, hogy Bécsért lelkesedni hazafiai kötelessége a magyarnak, olyan köteles-

52 *A Hon* XVII(1879). 96. sz. (ápr. 21.) 1–2. (Esti kiadás.)

53 *Jókai és a fiatalság*. Politikai Újdonságok XXV(1879). 18. sz. (ápr. 30.) 214. Ugyanerről: Fővárosi Lapok XVI(1879). 99. sz. (ápr. 30.) 483.

54 *Macskazene Jókainak*. Egyetértés XIII(1879). 118. sz. (ápr. 29.) 3.

van, amely erről folyvást szemtől szembe, okokkal és érzelmekkel vitázik.

Mit keresnek hát itt az »állati hangok?« Kutya, macska, békahang az argumentumok helyében?

És éppen én ellenemben, aki nem vagyok se fellegrárban lakó generális, se hozzájárulhatlan kormányzó, se sérthetetlen főpap, akiket nem lehet más után elérni; hanem vagyok jámbor újságíró polgár, akit ha tetszik valakinek, a sajtó útján megtámadhat; ha személyesen akarja velem tudatni a véleményét, rám találhat; egész délután, s reggel tíz óráig itthon vagyok bogárhátú kis házamban, kinn a város végén, nem strázsál senki, még csak egy férficseletem sincsen; egy ollónál egyéb fegyver nincs az asztalomon, jöhet bátran, akár egyedül, akár huszadmagával, megmondhatja a véleményét őszintén, világosan; s ha tisztességesen beszél, leültetem, meghallgatom, ha gorombászkodni akar, felkérem a névjegyét, s végzünk egymással becsületes, lovagias módon.

De hát kik azok, akikről azt írják a lapok, hogy már tíz nap óta (!) éjre mindig macskazenét akarnak nekem adni, s ebben a rendőrség által mindig megakadályoztatnak. Azt írják, hogy az egyetemi

sége, amelyet a magyar Szent Korona lakosai közül eddig legjobban a szerzsánok teljesítettek.

Dicsőítettem a szerzsánok magyar hazafiságát.

Mi rész van ebben?

Aki ellenkezőt hirdet, aki el akar szakadni Ausztriától, az hirdesse ezen nemes szándékát éjjel-nappal, szóval, írásban és tettel. Azt mi nem macskazenézzük meg soha, hanem ellenkezőleg, annak mi a legszebben elhegedülünk, úgy, hogy Szent Dávid se különben.

Látható, hogy mi vagyunk a lovagias párt, az ellenzék pedig sötétben dolgozik. Az én házamban nincs fegyver, mert én csak irodalmi fegyverekkel szoktam párbajt víni. Ezekben a pisztolyokban nincs puskaapor!

Egy olló nem sok, de egyéb az én házamban nem található.

Egy olló elég az „Üstökös,” és az „Engeresz Fatterland”⁵⁵ megszerkesztésére, de nem elég bőszült ifjak elleni védelemre.

Különben tagadom, hogy az ifjak között gutgesinntek⁵⁶ lettek volna, tehát az csak a fiatalság söpredéke volt. Egyikőjük sem Ritter dritter Klasse!⁵⁷

Ne zavarjuk a rendet. Ordo est anima rerum.⁵⁸

55 Jókai lapja címének – A Hon – német nyelvű kifordítása.

56 Jóérzésűek (német).

57 Kiskeresztes lovag (német): olyan személy, akit (mint Jókait) az uralkodó a Szent István-rend kiskeresztjével tüntetett ki.

58 Rend a lelke mindennek. (latin)

tanuló fiatalság tagjai? Én ezt tagadom. Én a magyar egyetemi fiatalság tagjait bátor, nyílt arcú férfiaknak ismerem, akik, ha a meggyőződésüket meg akarják mondani, teszik azt fényes nappal, szemtől szembe, ha kell, a szuronyerdővel is szembe: akik nem keresik a sötétség óráit, s a futásra alkalmas tért, még akkor sem, ha a hazának egy esküdt ellenségét kell megtámadni, nemhogy engem, akit nem bánthatnak meg anélkül, hogy saját nemzetüket meg ne bántsák. Én a magyar ifjúságot inkább olyannak akarom ismerni, hogy még akkor is büszke legyenek rá, amikor engem bánt, és nem olyannak, hogy ő maga is szégyenlje magát, amikor azt tette.

Különben az egész utcai lármával nem törődöm. Hozzászoktam én már ahhoz. A legközelebbi választási mozgalmak alatt a tisztelt ellenpárt túlbuzgó tagjai három éjjel egymás után a városnegyed *legaljasabb minőségű* osztályát odacsódtatva ablakom alá, ébresztettek fel álomból macskazenével. – Tovább aludtam csendesen. – Ezt odasorozom *negyediknek*, ha meg lesz. – S maradok, aki voltam.

*Jókai Mór*⁵⁹

Gondolják meg, hogy engemet meg nem sérthetnek anélkül, hogy bennem a Gesamtreichot⁶⁰ is meg ne sértsék.

Vitatkozunk, mint két nagy párt teszi nyilvánosan és folytonosan.

Szavazzunk!

Szavazzunk az országház színe előtt!

Ilyen polémiára mindig otthon vagyunk. Igen.

Igen, én el nem tántorodom holmi macskahangok miatt.

A mi pártunk hangjainak sokkal édesebb a csengése.

És én maradok a mi vagyok.

RÓKAI⁶¹

⁵⁹ A Hon XVII(1879). 110. sz. (máj. 6.) 1.

⁶⁰ Az összbirodalmat (német).

⁶¹ Bolond Istók II(1879). 19. sz. (máj. 11.) 5.

Jókai nyilatkozatát a *Bolond Istók* szóban forgó számának egy másik írása is toll-hegyre tűzte, *Diplomasciai jegyzékváltás*⁶² címmel. A közreadott gúnyiratok szerzői, amint a lap szerkesztői üzenet-rovatából kiderül, az olvasók közül kerültek ki. Hasonló írás több is jött: „*Negyediknek* érkezett be a versenyzők közt, kik Istók gypén Held Jokler utolsó nyilatkozatát tűzték ki célul, s így bár jó conditióban ért be, de megelőztetett”.⁶³ Mindez arra utal, hogy a bécsi tószty ügye, majd Jókai nyilatkozata komoly érdeklődést váltott ki az újságolvasók körében.

BEFEJEZÉSÜL: HEGEDÜS SÁNDOR, AKI ROSSZ ÚTRA VEZETTE JÓKAIT

A korábban érintett, *Felfordult világ* című karikatúrán a kutya feje, amelyet Jókai pórázon vezet, Hegedüs Sándort mintázza. A póráz szinte feszül, mintha ő húzná magával Jókait Bécsbe. Az aláírás már idézett szövege – „Most a magyar megy húzni a németnek” – kettős jelentésű: Jókai húzza a zenét a németeknek, őt viszont Hegedüs húzza (vezeti) Bécsbe. A *Bolond Istók* máskor is gyakran jelenítette meg Hegedüst Jókai rossz szellemeként. Egy későbbi példa a lap 1882. május 28-i, országgügyi-lési vitát imitáló írásából:

Jókovics Morlákovics: Tisztelt ház! A naplóban azt olvasom, hogy én Apponyi beszédére tagadólag ráztam a fejemet. Ez nem áll, mert én akkor itt sem voltam, pedig én a fejemet magammal szoktam hordani.

Tisza: De bizony nálam van az!

Hegedüs Alexandrus: Jókai fejét én hordom!!! Én rázom a Jókai fejét! Jókai feje „körül-belül» olyan, mint az enyém! (Hegedül.)

A Jókai fejét rázom én.

*Államtitkárságot várom én.*⁶⁴

A bűnbakot Hegedüsben kereső, a nagy regényíró mentetetni igyekvő gúnyrajzok és krokik annak a 48-as érzelmű olvasóközönségnek a véleményét tükrözik, amely ugyan rosszallással követte Jókai birodalmi patriotizmust hirdető, a királyi család iránti rokonszenvről tanúskodó megnyilvánulásait, a regényíró azonban sohasem szűnt meg csodálni. „A nagy közönség változatlan gyönyört talált műveiben, s ha

62 Uo. 10.

63 Uo. 11.

64 Bolond Istók V(1882). 22. sz. (máj. 28.) 4.

látta is politikai magatartásának vastag fogyatkozásait, hajlandó volt bennök a költői képzelődés természetes kicsapongásait megbocsátani” – fogalmazott az *Egyetértés* Jókai bécsi szereplését élesen elítélő cikkében.⁶⁵ Írói nagyságát még Verhovay Gyula is elismerte, és óvta attól, hogy „több ilyen félreértésül szolgáló jubileum-tücske ne legyen”.⁶⁶ Szimptomatikus a 14 éves Csáth Géza naplóbejegyzése, az *Arany ember* friss olvasmányélménye nyomán:

mégiscsak okos ember ez a Jókai [...] Magyarország és a világ egyik legnagyobb regényírója. Csak ez már nem válik becsületére, hogy ő, ki annyi lelkesedéssel meséli a forradalmat, dicsőíti Petőfit, ez az ember a királytól elfogad valamit, és a vén disznó az udvarnál nyalja a király seggét, és jár főhercegnőkhöz fogadónapokon audienciára. – Gyarló öregség! Mivé lett e lánglelkű, szabadságszerető ifjú: »egy kitüntetésvárományos csúszmásznak«. Megbocsátjuk neki? Meg, azér[t] a sok szép élvezetért, amit nekünk ad regényében.⁶⁷

Mi pedig, túl a megbocsátáson, *mai* felfordult világunkban okkal fordulhatunk rokonszenvvél a nemzetek közötti megbékélés utópisztikusnak bizonyult eszméjét hirdető politikushoz is.

JÓKAI IN THE HUMOR MAGAZINE ‘*BOLOND ISTÓK*’. FROM THE OCCUPATION OF BOSNIA TO THE VIENNESE TOAST

Keywords: *Mikhail Bakhtin; trivial knowledge; horizon of expectations; the politician Jókai; the Eastern Question; imperial patriotism*

Humor magazines build on the preexistent knowledge of their readers. Something that people generally understand in a certain way suddenly shows itself in a different light.

The reason we don’t understand the humor of old comic magazines is that we don’t understand the references they make. But if we decipher the jokes, we discover what was in the limelight of trivial knowledge at the time. The pages of the daily newspapers contain the knowledge that determined the readers’ horizon of expectations. And the humor magazines show what people found impactful: what was found deserving of ridicule was without a doubt general knowledge.

65 Egyetértés XIII(1879). 113. sz. (ápr. 24.) 1.

66 VERHOVAY Gyula: *Jókai Mór*. Egyetértés XIII(1879). 154. sz. (máj. 7.) 2.

67 CSÁTH Géza: „*Méla akkor: hínak lábat mosni*”. *Naplófeljegyzések 1897–1904*. Magvető–Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 2013. 261–262.

Mór Jókai was a constant target of the humorous press of his time. If we decipher the hidden references in the satirical texts and caricatures based on him, we can shed light on the assessment of his actions and his mentality as a person, writer and politician. This can add nuance to our previous understanding of him, formed by the complexity reductions of history and literary history.

JÓKAI ÎN REVISTA DE UMOR *BOLOND ISTÓK*. DE LA OCUPAREA BOSNIEI PÂNĂ LA TOASTUL VIENEZ

Cuvinte-cheie: *Mihail Bahtyin; cunoaștere cotidiană; orizont de receptare; Jókai ca politician; problema orientală; patriotism imperial*

Magazinele umoristice se bazează pe cunoștințele preexistente ale cititorilor lor. Ceva ce cititorul înțelege într-un fel, dintr-o dată i se arată într-o lumină diferită. Motivul pentru care astăzi nu înțelegem umorul vechilor magazine comice este faptul că nu cunoaștem referințele pe care ele fac. Dar dacă descifrăm glumele, vom afla ce anume s-a aflat în centrul cunoștințelor comune la acea vreme. În rubricile ziarelor vremii, identificăm cunoștințele care au determinat orizontul receptiv al cititorilor vremii, iar magazinele umoristice arată ce a depășit pragul de stimulare al cititorului: ceea ce era considerat demn de a fi ridiculizat, era cu siguranță general cunoscut. Mauriciu Jókai a fost o țintă constantă a presei umoristice. Dacă deslușim fundalul scrierilor și caricaturilor satirice care l-au avut în vizor, punem în lumină detaliile mentalității sale ca om, ca scriitor și om politic și judecata contemporană a comportamentului său, care pot nuanța simultan imaginea lui formată ca urmare a reducerilor de complexitate ale istoriografiei și istoriei literare.